

Škvarna, Dušan: Politizácia národných hnutí, nacionalizácia politiky (1840–1867)

Rečové zákony uhorského snemu ustanovili maďarčinu za úradný a verejný jazyk v celej krajine. Dramatický maďarizačný zápas sa odohrával aj na pôde evanjelickej cirkvi. Jej laickí hodnostári, ktorí pochádzali z prostredia šľachty, navrhovali spojiť prevažne slovenských evanjelikov s dominantne maďarskými kalvínmi do protestantskej únie a zároveň požadovali zrušenie študentských spolkov na evanjelických lýceách, pestujúcich češtinu. Slovenskí evanjelici sa vzopreli týmto tlakom a prvýkrát verejne vyslovili svoje požiadavky. Dvesto evanjelických vzdelancov podpísalo petíciu, ktorú delegácia pod vedením superintendenta Pavla Jozeffyho predložila roku 1842 vo Viedni panovníkovi Ferdinandovi V. Po tomto vystúpení nasledovali aj ďalšie aktivity, ktoré sa snažili ovplyvňovať politickú moc.

V roku 1847 bol zvolený Ľudovít Štúr do uhorského snemu s programom, ktorý sa v sociálnej a hospodárskej oblasti podobal programu maďarského reformného hnutia. Požadoval zrušenie poddanstva, boj s alkoholizmom, rovnosť pred zákonom, slobodu prejavu, zrušenie cenzúry, aviticity pôdy. Zároveň Štúr ako prvý v tomto sneme obhajoval záujmy Slovákov, keď požadoval slovenčinu v nižších úradoch, slovenské vyučovanie na niektorých školách a podobne. Pritom aj Štúr v tomto období uznával maďarčinu ako štátny jazyk. Aktívne bolo taktiež hnutie spolkov miernosti. Jeho predstavitelia v čele s katolíckym duchovným Štefanom Závodníkom predložili na začiatku roka 1848 snemu petíciu, ktorú podpísalo údajne 40 000 ľudí, aby prijal zákony, ktoré obmedzia alkoholizmus v Uhorsku. Vidíme, že v 40. rokoch sa zrodila slovenská politika. Slovenskí obrodenci sa už neobmedzovali iba na písanie statí politického charakteru, ale legálnou cestou sa usilovali osloviť a ovplyvniť politickú moc a verejnú mienku a nadobudli politické ambície.

Slovenské aktivity v tomto období smerovali k tomu, aby sa duchovne zanedbaní a poddajní príslušníci nepriviligovaných vrstiev, najmä roľníci postupne menili na sebavedomých a rozhládenejších ľudí, schopných rozpoznať svoje záujmy a orientovať sa vo verejnom živote. S takouto občianskou emancipáciou zároveň aktéri slovenského diania usilovali utvárať národnú spolupatričnosť a cítenie Slovákov. A tento proces mal pomôcť posilniť i úroveň a autoritu samotného národného hnutia. Hoci počet jeho prívržencov a sympatizantov v 40. rokoch tvoril stále iba malú časť slovenskej spoločnosti a v porovnaní napríklad so stupňom maďarskej emancipácie bol podstatne skromnejší, možno sledovať, nárast zázemia tohto hnutia, rozšírenie poľa jeho pôsobenia, upevnenie jeho inštitucionálnej bázy založením celej siete spolkov a vydávaním prvých politických novín. Vznikali prvé spolky organizované na celonárodnej báze. Reprezentatívnym sa mal stať predovšetkým Tatrin založený roku 1844, študenti na vyšších evanjelických školách sa združili do Jednoty mládeže slovenskej, spolky miernosti zasa zastrešil Výbor zakladateľov spolkov mierností. Slovenské národné hnutie v 40. rokoch 19. storočia teda malo ambíciu podporovať také politické reformy a aktivity, ktorými by sa súbežne naplňovalo sociálne povznesenie nižších vrstiev, ich duchovná emancipácia, hospodárska prosperita, dochádzalo by k rozšíreniu občianskych a národných práv. Pokúšalo sa osloviť aj šľachtické prostredie, z jeho strany však bola odozva slabá.

Hoci maďarská strana označovala všetky, aj tie najnevinnejšie slovenské aktivity za panslavistické, slovenskí vlastenci preukazovali uhorské vlastenectvo a rešpektovali uhorský právny poriadok. Dokonca sa zmierili s tým, že diplomatickou rečou Uhorska sa stávala maďarčina. Zároveň však volali nielen po rešpektovaní nacionálnej tolerancie, ale aj rovnoprávnosti národov Uhorska a horlivo posilňovali prvky a obsah národnej svojbytnosti Slovákov. Pocit ohrozenia prichádzajúci zo strany maďarskej politiky a fakt, že väčšina Slovákov bola indiferentná voči rodiacej sa slovenskej ideológii a politike, vyvolávali

obranné postoje národného hnutia, medzi ktoré patrilo aj vyzdvihovanie slovanskej vzájomnosti.

Obrovský spoločenský obrat nastal v marci 1848, kedy sa z Apeninského polostrova a Paríža nečakane rozšírila do Habsburskej monarchie revolúcia. Išlo o dovedy najväčšiu zmenu v dejinách rakúskych národov, ktorá otvorila dvere k modernizácii krajiny. Ideály a ciele, ktoré sa dovedy pestovali teoreticky alebo v opozícii, sa dostali na program dňa, naplnili sa alebo sa mali naplniť. Uhorský snem zasadajúci v Bratislave prijal počas marca zákony, ktoré zmenili charakter politiky, usporiadanie spoločnosti i chápanie ľudskej slobody. Zrušili poddanstvo, odstránili absolutizmus, zaručili rovnosť ľudí pred zákonom, základné liberálne slobody, rozšírili volebné právo.

Nová uhorská moc nerevidovala nacionálnu politiku spreď marca 1848, naopak, pokračovala v nej. Verila, že liberálne slobody utlmia nacionálne túžby Nemcov. V platnosti ponechala rečovú zákony a pokračovala v ceste k pretváraniu multietnického Uhorska na maďarský národný a unitárny štát. Pritom práve nacionálna otázka sa ukázala byť najtvrdším orieškom a hlavným problémom strednej Európy. Od Baltu po Jadran, od Francúzska po Rusko ukázal nacionalizmus prvýkrát svoju skutočnú silu, veľkosť, obmedzenie, slabosť. Všetky národné hnutia vzývali heslo bratstvo, rovnosť, sloboda, ale si ich každý vykladal po svojom. Žiadne z nich už nevidelo záruku slobody vlastného národa v zabezpečení rečových práv, ale v nejakej forme národnej štátnosti. Neslovanskí liberáli a radikáli nepriznávali každému národu nárok na slobodu a emancipáciu – podľa nich sa mali tzv. malé, predovšetkým slovanské národy strednej Európy asimilovať. Protivníkmi sa tak stávali tí, ktorí mali byť teoreticky spojencami a spojenectvá sa vytvárali často na báze spoločných nepriateľov. Hlavne rozdielne nacionálne predstavy a ambície spôsobili, že sa v strednej Európe nesformoval jednotný revolučný prúd. Naopak, zmenila sa na arénu neprehľadných a protichodných záujmov, koncepcií a konfliktov, v ktorých sa úpenlivo hľadali spojenci a demonizovali sa protivníci.

Hnacím motorom v tomto smere boli úsilia veľkých národov ako Nemcov, Talianov, Poliakov po vytvorení samostatných štátov a ich radikáli otvorene volali po likvidácii Habsburskej monarchie. K aktivite motivovali národné hnutia aj maďarská reprezentácia, ktorá sa usilovala pretvoriť Uhorsko na národne homogénny maďarský štát. V Uhorsku tak narazili na seba dve rozdielne predstavy o jeho budúcnosti. Stabilita Habsburskej monarchie bola na jar 1848 veľmi otrasená, ba ocitla sa až na prahu svojho zániku. Iba postupne, od leta 1848 sa centrálna moc v nej spamätávala a zviechala aj vďaka tomu, že slovanské hnutia sa postavili za ďalšiu existenciu Habsburskej monarchie. Zároveň si národné hnutia vytvárali vlastné orgány, dovoľávali sa autonómneho postavenia svojich území a federalizácie habsburskej monarchie, resp. Uhorska.

Štátoprávne ambície prejavilo aj slovenské národné hnutie, ktoré od začiatku víťalo revolučné zmeny a výsledky. Verilo, že v slobodných pomeroch a atmosfére žičlivosti dosiahne svoje ciele legálnou cestou – petíciami a verejnými zhromaždeniami. Po vzore iných národných síl aj ono radikalizovalo svoje požiadavky a v máji 1848 sa prvýkrát vyslovilo za územnopolitické vyčlenenie Slovenska. Dokument Žiadosti slovenského národa bol v Uhorsku výnimočný. Žiadna iná politická sila v krajine, s výnimkou maďarskej ľavice, sa neprihlásila k takému hlbokému demokratickému programu. Nebral ohľad na staré šľachtické vrstvy a politické stereotypy, chcel prehliť obsah marcových zákonov tak, aby sa Uhorsko zmenilo na demokratický štát. Požadoval všeobecné volebné právo, prehĺbenie občianskych práv, dôsledné zrušenie poddanských povinností, riešenie nacionálnej otázky na princípe rovnoprávnosti. Pokúšal sa harmonizovať dve zásady: túžbu, aby sa Slovensko povýšilo na politický útvar a uhorské vlastenectvo. Zabezpečiť to mala federalizácia Uhorska na národné autonómie. Popri krajinskom sneme mali vzniknúť národné snemy, vrátane slovenského.

Žiadosti slovenského národa uhorská vláda označila za panslavistický čin a na ich hlavných tvorcov Štúra, Hurbana a Hodžu vydala zatykače.

V Uhorsku skončilo obdobie názorového pluralizmu, začal diktát elity jednej politickej idey nad ostatnými. Slovenské hnutie tak stratilo možnosť vyvíjať aktivity doma a jeho jadro bolo nútené emigrovať do Prahy, kde sa konal Slovanský kongres, po jeho predčasnom ukončení do Viedne a Záhrebu. Počas leta zmenilo svoj postup, aj ono sa rozhodlo pre nelegálnu cestu – ozbrojené vystúpenie. Po stroskotaní maďarsko-chorvátskych diplomatických rokovaní, za pomoci Čechov a koordinovane s chorvátskou armádou sa pokúsilo v septembri 1848 vystúpiť vojensky proti politike uhorskej vlády. V čele tohto septembrového povstania, ktoré sa odohralo iba v malom juhozápadnom regióne Slovenska, stála Slovenská národná rada. Išlo o prvý politický orgán Slovákov vôbec, ktorý vznikol podľa vzoru obdobných inštitúcií iných národov monarchie. Slovenská národná rada vyhlásila neposlušnosť uhorskej vláde a prevzala moc na povstaleckom území – pokúsila sa tak vyhlásiť autonómiu v rámci Uhorska. Skôr ako mohla svoje zámery uskutočniť – obsadiť ďalšie oblasti Slovenska, bolo povstanie po desiatich dňoch porazené a slovenská politika sa musela opäť vydať iným smerom.

Práve počas septembra 1848 sa natoľko vyhrotili kompetenčné spory medzi cisárskou Viedňou a uhorskou mocou, že sa medzi nimi schýľovalo k vojne. Situácia sa polarizovala - Viedeň volala po jednotnej monarchii, Pešť po väčšej nezávislosti Uhorska. A tak v decembri 1848 začala cisárska armáda ťaženie do Uhorska a obsadila väčšinu jeho územia. Všetky národné hnutia, vrátane slovenského sa pridali na stranu panovníka a ríšskej vlády. Prečo? V nedávnej minulosti sa tento krok často kritizoval ako pridanie sa na stranu viedenskej kontrarevolúcie, ako zrada revolúcie. Podľa nás išlo o zjednodušené závery, skutočnosť bola podstatne zložitejšia. Motívom takéhoto rozhodnutia hnutí Slovanov a Rumunov nebol odpor k liberálnym právam, ale túžba po národnej slobode.

V jeseni 1848 existovali v západnej časti monarchie demokratickejšie pomery ako v Uhorsku a miera nacionálnej tolerancie v nej bola tiež neporovnateľne vyššia. Ríšska vláda a panovník deklarovali od marca 1848 trvalo politiku národnostnej rovnoprávnosti. V marci 1849 síce panovník rozpustil ríšsky snem a vydal oktrojovanú ústavu, avšak táto ústava mala obmedziť občianske slobody iba dočasne a sľubovala, že po nastolení mieru v Uhorsku sa obnoví konštitučný režim. Navyše vo vláde zostalo naďalej viacero ministrov hlásiacich sa k ideálom revolúcie. Mnohým sa vydanie oktrojovanej ústavy zdalo byť zdôvodniteľné, veď v Uhorsku sa odohrávala vojna. Možnosti maďarskej revolúcie ohraničila skutočnosť, že jej šľachtickí politici zotrúvali na línii kompromisov medzi záujmami starých vrstiev a novými ideami. Nedokázali prijať radikálnejšie demokratické rozhodnutia (volebné právo, roľnícka otázka, nacionálna otázka). Maďarská strana sa nevzdala filozofie jednotného maďarského národa, pričom špeciálne k Slovákom nevyslala ani jeden signál svedčiaci o čo len minimálnej ústretovosti. Pod tlakom okolností síce poskytla Nemaďarom rečové práva, to však už nepostačovalo. Navyše národnostný zákon, ktorý prijal koncom júla 1849 snem v Segedíne, už nemohol zohrať žiadnu rolu, lebo 13. augusta uhorská armáda kapitulovala. Tento zákon nedosahoval parametre tzv. Stadionovho obecného zákona z marca 1849, ktorým sa mala monarchia rozdeliť na kraje a okresy, kde sa mali uplatniť rovnakou mierou rečové práva národností.

V októbri 1848 sa radikálne zmenil slovenský štátprávny program. Slovenská politika sa prvýkrát sa otvorene rozišla s Uhorskom a označila ho za utláčateľa Slovákov. Rezignovala na program federalizácie Uhorska (uhrofederalizmus) a až do konca roka 1849 a spoločne s inými národnými hnutiami sa dovoľavala sa federalizácie Habsburskej monarchie (austrofederalizmus) a usilovala sa oddeliť Slovensko od Uhorska. V tomto smere sa podnikli rôzne kampane spochybňujúce existenciu Uhorska, vznikli rôzne projekty politického vyčlenenia Slovenska a jeho povýšenia na korunnú krajinu priamo podriadenú ríšskym

úradom vo Viedni. Reprezentoval ich prosbopis, ktorý odovzdala v marci 1849 slovenská delegácia panovníkovi Františkovi Jozefovi. Váhu tohto programu mali podporiť aj nepočtené slovenské dobrovoľnícke zbory, bojujúce po boku cisárskej armády. Ne druhej Slováci bojovali z rôznych dôvodov aj v uhorskomad'arských ozbrojených silách.

Slovenské hnutie vyvíjalo túto politiku až do jesene 1849, kedy rozvinulo širokú petičnú akciu v regiónoch za vytvorenie slovenskej korunnej krajiny (provincie). Hoci takéto radikálne riešenie cisárska Viedeň odmietla, skúsenosť roka 1849 mala veľa primátov. Slovenská otázka sa prvýkrát prezentovala ako problém, ktorý volá po svojom štátoprávnom riešení. Prvýkrát sa medializovala v rámci strednej Európy, vážnejšie sa ňou zaoberali aj najvyššie ríšske orgány, určovali sa hranice Slovenska, hlavné mesto ako sídlo jeho autonómnych politických orgánov, národná reprezentácia a pod. Na druhej strane poukázala na slabosť slovenského hnutia. Podporovala ho len časť slovenskej verejnosti, ostatní stáli za uhorskomad'arskou politikou brániacou nezávislosť Uhorska, alebo sa správali pasívne.

Nová príležitosť harmonicky usporiadať Habsburskú monarchiu sa naskytla po porážke cisárskej armády v Taliansku v lete 1859, po ktorej monarchia stratila Lombardsko i vplyv na Apeninskom polostrove. Na nátlak opozičných síl panovník František Jozef I. obnovil konštitučný režim, taktiež obnovil autonómne práva a autoritu historických korunných krajín, ako boli napríklad Uhorsko, České kráľovstvo, Halič. Národnostná otázka sa mala riešiť iba v ich rámci. Na rozdiel od roku 1849 ríšske úrady nepripustili diskusiu o utvorení nových korunných krajín. Národnostné problémy boli najzložitejšie v Uhorsku, ktoré bolo najväčšou korunnou krajinou monarchie a žilo v ňom najviac etník.

Maďarská politika bola na začiatku 60. rokov relatívne ústretová k nemaďarským etnikám. Deklarovala, že chyby z minulosti, hlavne tragédie z rokov 1848/49 sa už nesmú opakovať a sľubovala spravodlivejšie národnostné pomery v Uhorsku. I časť slovenských politikov verila, že sa Maďari poučia z nedávnej tragédie a pri budovaní nového Uhorska budú k Nemaďarom ústretoví a umožnia im vyčleniť politicky ich územie. Slovenskí politici však pri danom volebnom práve vo voľbách do uhorského snemu na jar 1861 neboli úspešní. Keďže v ňom nezískali svojich zástupcov, vyjadrili svoje záujmy a predstavy o postavení Slovákov formou verejného zhromaždenia, ktoré sa konalo v Martine v júni 1861 a prijalo Memorandum národa slovenského. Tento dokument sa inšpiroval uhrofederalistickým programom z jari 1848. Požadoval zriadiť Hornouhorské slovenské okolie, v ktorom by sa úradovalo po slovensky. Skôr ako sa ním mohol zaoberať uhorský snem, panovník František Jozef ho kvôli radikálnym protiviedenským náladám časti maďarského tábora rozpustil a v Uhorsku obnovil provizórium. Túto situáciu využila slovenská strana, ktorá v decembri 1861 predostrela panovníkovi nové Memorandum, tzv. viedenské. V porovnaní s prvým, martinským Memorandom požadovalo oveľa väčšiu mieru autonómie Slovenska v rámci Uhorska. Hornouhorské slovenské okolie malo mať vlastnú vládu, snem, reprezentáciu, symboly, hlavné mesto Banskú Bystricu, malo disponovať kompetenciami v daňovej oblasti a podobne.

Vládne kruhy už na začiatku roka 1867 sa dohodli s maďarskými politikmi na rakúsko-uhorskom (maďarskom) vyrovnaní. Habsburská monarchia sa tak federalizovala na duálny štát – rakúske Predlitavsko a uhorské Zalitavsko. Celých 50 rokov sa oficiálne sa nazýval Rakúsko-Uhorskom alebo Rakúsko-uhorská monarchia. Vyrovnanie malo ďalekosiahle následky na život Uhorska, otvorilo priestor novej, polstoročnej skúsenosti. Uhorsko prežilo zreteľnú modernizáciu, ale zatiaľ čo v prípade Maďarov sa odohral proces všestranného vzostupu, Slováci sa ocitli v postavení národného útlaku a ich spoločenský život a politika s výrazne deformovala.